

Jan Okoński*

 <https://orcid.org/0000-0001-7015-947X>

PAŃSTWO AUTORYTARNE ERICA VOEGELINA NA TLE JEGO KRYTYKI CZYSTEJ TEORII PRAWA HANSA KELSENA

Streszczenie. Artykuł w swojej treści odnosi się do zagadnień przedstawionych w dziele E. Voegelina *The Authoritarian State: An Essey on the Problem of the Austrian State*, istotnych z punktu widzenia teorii i filozofii prawa. Zwrócono uwagę na krytykę normatywizmu H. Kelsena oraz dokonaną przez Voegelina interpretację parlamentaryzmu międzywojennej Austrii, umieszczonych na tle sporu o państwo austriackie. Wzięto szczególnie pod uwagę aspekt metodologiczny prezentowanego zagadnienia. Część z omawianych kwestii zarysowano na tle powojennej twórczości E. Voegelina.

Słowa kluczowe: Eric Voegelin, Hans Kelsen, filozofia prawa, autorytaryzm, austrofaszyzm

ERIC VOEGELIN'S AUTHORITARIAN STATE AGAINST THE BACKGROUND OF HIS CRITIQUE OF HANS KELSEN'S PURE THEORY OF LAW

Abstract. The article refers to the issues presented in E. Voegelin's *The Authoritarian State: An Essey on the Problem of the Austrian State*, which are important from the point of view of the theory and philosophy of law. Attention was paid to the criticism of H. Kelsen's normativism and Voegelin's interpretation of the parliamentarism of the interwar Austria. This issue was placed against the background of the dispute over the Austrian state. The methodological aspect of the presented issue was especially taken into account. Some of the issues discussed were outlined against the background of the post-war works of E. Voegelin.

Keywords: Eric Voegelin, Hans Kelsen, philosophy of law, authoritarianism, Austrofascism

E. Voegelin znany jest z prac, które przede wszystkim zostały wydane już po II wojnie światowej. Obszarem jego twórczości, który pozostaje mniej znany, są dzieła, jakie Voegelin napisał przed swoim wyjazdem do Stanów Zjednoczonych w 1938 r. Jedną z wartych uwagi wczesnych książek niemieckiego filozofa jest bez wątpienia praca *The Authoritarian State: An Essey on the Problem of the Austrian State* (dalej: *The Authoritarian State*), której oryginał w języku niemieckim został po raz pierwszy opublikowany w Austrii w 1936 r. Książka ta była

* Uniwersytet Łódzki, Wydział Prawa i Administracji, jan.okonski@poczta.onet.pl

wydana w języku angielskim dopiero w 1997 r., już po śmierci Voegelina. Autor podzielił zawartość swojego dzieła na trzy części. W pierwszej dokonał analizy słów „totalny” (ang. *total*) oraz „autorytarny” (ang. *authoritarian*) jako symboli politycznych. Część druga poświęcona jest zagadnieniu austriackich konstytucji po 1848 r. Natomiast część trzecia i ostatnia dotyczą problemu austriackiej konstytucji po 1933 r.

Materia, która mogłaby być zaliczona obecnie do dziedziny historii państwa i prawa, stanowi około połowy treści książki. Wśród reszty jej zawartości szczególnie wartą odnotowania jest przedstawiona przez Voegelina w trzeciej części krytyka czystej teorii prawa H. Kelsena. Ten spór mistrza z uczniem (Voegelin doktoryzował się pod kierunkiem H. Kelsena na Uniwersytecie w Wiedniu) osadzony jest na tle tytułowego problemu konstytucji państwa austriackiego. Voegelin przedstawił podstawowy problem dotyczący Austrii i jej ustaw zasadniczych w następujący sposób:

austriacki problem konstytucyjny może być wyłożony w jednym zdaniu: Austria jest narodo-
dowo jednolitym państwem, nie będąc państwem narodowym. Populacja obecnego terytorium Austrii nigdy w historii nie tworzyła politycznej jednostki. Austria ma długą i wspa-
niałą historię, ale nie jest to historia obecnej Austrii jako niezależnego *body politic*; jest to historia Austrii jako części średniowiecznej Europy oraz jako integralnej i dominującej części starej austriackiej monarchii. (Voegelin 1997, 367–368)

Voegelin swoje zarzuty wobec czystej teorii prawa formułował już wcześniej, uczynił to chociażby w pracy *Race and State* z 1933 r., w której stwierdził, iż Kelsen „zredukował teorię państw (*Staatslehre*) do teorii prawa (*Rechtslehre*), w konsekwencji wyrzucając wszystkie wymiary socjologiczne, filozoficzne i kulturowe z tej dziedziny” (Weiss 1997, 4). W konsekwencji, zdaniem Voegelina przedmiot, jakim jest państwo, zostaje usunięty z teorii państwa. We własnym dziele *The Authoritarian State* Voegelin oparł swoją krytykę myśli H. Kelsena głównie na jego pracy pt. *Czysta teoria prawa* z 1934 r. Na stronach swojego dzieła Voegelin omówił wybrane aspekty teorii państwa wyartykułowane przez L. von Steina, M. Hau-riou, E. Renana, W. von Humboldta oraz J. Eötvösa, istotne z punktu widzenia jego własnych rozważań. Voegelin uważał, że napisana przez niego książka, dotycząca tytułowego państwa autorytarnego, nie jest wystarczająco dogłębnym przedstawieniem poruszonych w niej problemów. Na jej wstępie skromnie ocenił, iż nawet gdyby na temat każdego z czterech obecnych w niej zagadnień problemowych napisał osobną monografię, nie wyczerpałoby to złożoności zagadnienia i dokonana analiza nadal pozostawałaby niedoskonała (Voegelin 1997, 54). Co więcej, Voegelin dość kurtuazyjnie stwierdził, że jego intencją nie jest poddanie teorii H. Kelsena surowej krytyce, ponieważ: „życzymy sobie zaprezentować nieodłączne metafizyczne, etyczne, historycystyczne, epistemologiczne i metodologiczne motywy stojące za ograniczeniem przedmiotu prawnego [Rechtssgegenstand] do norm określonego rodzaju” (Voegelin 1997, 164).

Biorąc pod uwagę zarysowaną uprzednio materię kości niezgody między H. Kelsenem a jego adwersarzem, warto przytoczyć część wyartykułowanej przez Voegelina krytyki czystej teorii prawa, istotnej z punktu widzenia dalszego rozważania kwestii ówczesnego państwa austriackiego. O ile intelektualnych protoplastów myśli H. Kelsena można widzieć w osobach R. Mohla oraz P. Labanda (Chrzaszcz 2021, 92–93), to sam Voegelin dopatrywał się proveniencji myśli ojca normatywizmu w dziedzictwie reform edukacyjnych dawnej Austrii sięgających początku XIX w. Wówczas silnie ograniczono dyskusję związaną z materią konstytucji, natomiast skwapliwie studiowano prawo administracyjne, przez co jursprudencja jako taka, w przekonaniu Roberta von Mohla, na którego powołuje się E. Voegelin, miała stracić na znaczeniu (Voegelin 1997, 191).

Zdaniem E. Voegelina w teorii H. Kelsena państwo jest tożsame z ucieleśniającymi je normami prawnymi. Voegelin wyraża wątpliwość, czy państwo austriackie, które ze względu na uwarunkowania historyczne i okoliczności swojego istnienia po I wojnie światowej jest przypadkiem, co do którego czystą teorię prawa można w sposób poprawny zastosować (Voegelin 1997, 163). E. Voegelin uważał, że metodologia H. Kelsena, mająca neokantowską i pozytywistyczną proveniencję, nakłada na siebie problematyczne ograniczenia ontologiczne, przyjmując, zdaniem Voegelina, że: „istota, którą można poznać nie istnieje poza przedmiotem percepcji w takiej postaci, w jakiej jest ukonstytuowana w aktach percepcji w ramach formowanych przez kategorie” (Voegelin 1997, 167). Voegelin stwierdził, że w takich okolicznościach niemożliwe jest zadanie pytania dotyczącego materii ontologicznej, które poprzedzałoby omawianą kwestię metodologii, toteż przedmiot postrzegania nie będzie nim dopóki nie przejdzie osądu przez kategoryzację, w konsekwencji może w ogóle nie być postrzegany. Jak zauważył pochodzący z Kolonii myśliciel, wówczas: „nie ma postrzegania przed postrzeganiem, nie ma problemu ontologicznego przed metodologicznym” (Voegelin 1997, 167). Przedmiot ten zawsze będzie „czystym” oraz istniejącym tylko w jednym systemie kategorii. Voegelin przyjmował, że dziedzina bytu taka jak państwo obejmuje wiele przedmiotów, takie jak chociażby „relacje siły”, „system norm” oraz „masy i elity”, których, jego zdaniem, nie można ująć w jednym, ukonstytuowanym przedmiotowo, systemie kategorii, w ostateczności tylko jeden z tych przedmiotów może zostać obrany jako „czysty” przedmiot – przedmiotem tym, zgodnie z czystą teorią prawa odczytywaną przez Voegelina, jest prawo utożsamiane ze zjawiskiem państwa. Co więcej, prawo jako kontekst rzeczywistości, który poprzedza ogląd naukowy, w perspektywie zaprezentowanej przez H. Kelsena, zdaniem Voegelina również musi być usunięty z teorii państwa (Voegelin 1997, 169–170).

Prócz tego, nawet jeśli przedmiotem badań socjologii może być państwo rozumiane inaczej niż państwo, jako pojęcie normatywne w czystej teorii prawa, co dopuszczał H. Kelsen, to według Voegelina takie państwo, które byłoby

przedmiotem badań socjologii, nie będzie przedmiotem badań jurysprudencki oraz nie byłoby zadaniem prawnika zajmować się taką dziedziną (Voegelin 1997, 206).

Uczeń Kelsena, krytykując podejście swojego promotora, zdawał się opowiadać za synkretycznym podejściem w przedmiocie nauk prawnych. Wskazuje na to jego odwoływanie się do koncepcji jednego z austriackich teoretyków konstytucji: F. Stoerka. Voegelin wyraził swoje przekonanie w następujących słowach: „zauważyliśmy, że przedmiot poznania nie jest wyznaczany metodą, lecz z racji relewancji tkwiącej w istnieniu podmiotu poznawczego i że po wyznaczeniu należy zastosować wszystkie dostępne metody, które odpowiednio wyczerpują przedmiot poznania” (Voegelin 1997, 200). Stanowisko to w oczywisty sposób nie jest zgodne z oglądem metodologicznym H. Kelsena.

Voegelin argumentował, że opisane wcześniej przez Kelsena ograniczenia dokonane zostały z punktu widzenia dogmatyka prawa, jednak praca samego dogmatyka prawa, który na przykład wykonuje wstępną pracę w celu późniejszego stosowania prawa przez organ publiczny, nie jest aktywnością przekraczającą byt, którą ma za swój przedmiot, lecz raczej sama jest częścią tegoż bytu. Ponadto Voegelin zaznaczył, iż można przyjąć, że we współczesnym państwie może być tyle porządków normatywnych, ile jest dziedzin ludzkiej aktywności rozróżnianych ze względu na cel działania człowieka. Toteż porządek normatywny, dzielący się na określone gałęzie prawa, nie będzie jedynym porządkiem, lecz wieloma porządkami, mniej lub bardziej otwartymi w swojej strukturze inne porządki (Voegelin 1997, 172). Jest to przekonanie, które wydaje się być raczej nie do pogodzenia z modelem, który zakłada pewien rodzaj samowystarczalności systemu prawnego, tak jak na przykład u jednego z architektów koncepcji *Rechtsstaat* P. Labanda (Chrzęszcz 2021, 93). W swoim późniejszym dziele *The Nature of Law* Voegelin napisał, iż prawo nie ma swojego statusu ontologicznego, lecz: „jest częścią procesu, w którym społeczeństwo powołuje siebie do istnienia i zachowuje siebie w uporządkowanym istnieniu” (Voegelin 1991, 38).

Zdaniem E. Voegelina dociekania intelektualne, takie jak próba udzielenia odpowiedzi na pytania, jaka jest natura federacji albo co to jest demokracja, według Kelsena mogły być co najwyżej zakwalifikowane do dziedziny „socjologii”, gdyż nie należą do czystej teorii prawa, natomiast jeśli nie mają one wymaganego przez Kelsena waloru naukowości, można je oznaczyć jako „pseudoproblemy”, „ideologie” albo kiedy dotyczą one kwestii tego, jakie powinno być prawo, „postulaty etyczno-polityczne” (Voegelin 1997, 178–180).

Zaprezentowana interpretacja nauki czystego prawa ma rodzić poważne implikacje dla osób fizycznych i prawnych *in abstracto*. Voegelin dosadnie napisał o „dezintegracji” tychże, która ma następować w jej ramach. Prawa podmiotowe jednostki, które ogniskują się wokół jej własności i ontologicznej wolności, mogą sprawiać wrażenie istniejących poza sferą prawa pozytywnego, w które państwo mogłoby nie ingerować i tym samym noszą, zdaniem H. Kelsena, nienaukowe znamię ideologii. Samo rozróżnienie porządku społecznego od porządku

prawnego ma być niedopuszczalne, według Voegelina, w ramach krytykowanej przez niego teorii. Według K. Dobrowolskiej istniejące w teorii H. Kelsena praktyczne zrównanie porządku społecznego z porządkiem prawnym oraz ograniczenie osoby fizycznej do „uosobienia norm regulujących zachowanie się człowieka” implikuje zupełną nieograniczoną dowolność państwa w kształtowaniu praw i obowiązków tejsze (Dobrowolska 2013, 126).

Z drugiej strony autor krytyki czystej teorii prawa wskazał na pewne, jego zdaniem, ukryte w tejsze propozycje polityczne. Dotyczą one po pierwsze tego, że prawo, według H. Kelsena, to system powszechnie obowiązujących norm – co według Voegelina jest niesłuszne, według niego norma prawna niekoniecznie musi być normą powszechnie obowiązującą, ponieważ, jak stwierdził: „norma prawna jako taka nie istnieje, istnieją tylko różne typy norm, które z historycznego punktu widzenia mogą zostać udokumentowane jako zasadnicze w realizowaniu politycznego porządku rzeczy”, oraz zaznaczył, że twierdzenie o prawie jako systemie powszechnie obowiązujących norm tylko w pewnym zakresie dotyczy norm prawa konstytucyjnego (Voegelin 1991, 187).

Pod koniec omawianego rozdziału autor *The Authoritarian State* zwrócił uwagę na możliwe kłopoty, związane z wykładnią tekstu prawnego, które, jego zdaniem, mogą się pojawić przy poprawnym użyciu czystej teorii prawa. Voegelin napisał, że to, co znaczą czynności, takie jak: „głosowanie” i „nominacja” oraz podmioty jak chociażby „król”, „parlament”, „naród” nie są zawarte bezpośrednio w normie prawnej, a przesłanki metafizyczne czystej teorii prawa powodują, iż norma prawa ma sprawiać wrażenie, że wiemy, jaka jest jej zawartość. Dla Voegelina prawnik, aby zrozumieć sens używanych pojęć, musi sięgnąć do rzeczywistości, której oznaczone przez te słowa przedmioty są częścią, inaczej nie będzie on mógł zrozumieć treści norm prawnych, których owe słowa dotyczą, zostało to przez niego wyrażone w następujący sposób:

Ich pełne znaczenie można zrozumieć tylko wtedy, gdy są zintegrowane z kontekstami znaczeń odnoszących się do sfery istnienia, której mają narzucić porządek (...). Nie możemy interpretować norm, jeśli nie wiemy, co oznaczają słowa w nich zawarte i możemy to poznać na bieżąco i całkowicie tylko wtedy, gdy dziedzina przedmiotu, do której wyrażenia się odnosi jest treścią nauki. (Voegelin 1997, 207–208)

Osoba, która dokonuje interpretacji konstytucji państwa, na przykład w celu odpowiedzi na pytanie, czy mamy do czynienia z państwem demokratycznym lub federacją, według metody, za którą opowiadał się Voegelin, musi być w posiadaniu wiedzy z zakresu nauk politycznych, ponieważ egzegeza samej zawartości tekstu prawnego nie pozwoliłaby, jego zdaniem, na poprawne udzielenie odpowiedzi na tak postawione pytanie. Dla przykładu, konstytucja Republiki Austriackiej z 1920 r. (państwa, które istniało od 1919 do 1934 r.) normowała istnienie państwa, które pomimo tego, że na podstawie treści konstytucji właściwym byłoby interpretować je jako państwo demokratyczne, to w interpretacji Voegelina owa

konstytucja, z racji braku obecności w Austrii rzeczywistej wspólnoty narodowej, umożliwiła powstanie zbioru partii politycznych, dla których różne części konstytucji stanowiły kompromis chroniący przed groźbą wewnętrznych niepokojów politycznych (Voegelin 1997, 211). Voegelin nazwał ówczesną ustawę zasadniczą „ekstremalnie demokratycznym eksperymentem” (Voegelin 1997, 251). Z drugiej strony, w przypisie do opublikowanego w 1940 r. eseju Voegelin napisał, że jego zdaniem Austria w okresie od 1918 do 1934 r. nie była demokracją (Voegelin 2000a, 22), ponieważ w państwie, co zostało zauważone już wcześniej, nie istniał *demos*, który Voegelin scharakteryzował jako „ludzi (ang. *a people*) dostatecznie zjednoczonych i upolitycznionych, aby reagować jako jednostka pod kierownictwem politycznej elity” (Voegelin 2000a, 22).

Podobnie jak w wielu państwach europejskich okresu międzywojennego austriacki system polityczny był silnie niestabilny – w kraju bez ugruntowanej tradycji parlamentaryzmu do 1934 r. istniało aż 28 gabinetów (Czerwińska-Schupp 2012, 93).

Dla Voegelina konstytucja jest tekstem prawnym, która „nie istnieje w próżni”, lecz w określonej sytuacji historycznej i politycznej, gdzie pełni funkcję porządkowania społeczeństwa, w Voegelinowskim rozumieniu tego słowa (Voegelin 1997, 221). Voegelin uważał, że przepisy prawa to jedno z narzędzi, przez które społeczeństwo dąży do utrzymania siebie w uporządkowanym istnieniu (ang. *ordered existence*) (Voegelin 1991, 157–165). Próby przedstawienia tych dążeń są wyartykułowane w tzw. projektach porządku. Voegelin wyodrębnił dwa rodzaje takich projektów. Za pierwszymi stoi zamysł ich empirycznej realizacji w świecie, są to na przykład projekty ustaw, drugi rodzaj projektów ma za zadanie wskazać ramy prawdziwego porządku, jednakże bez oczekiwań ich realizacji w rzeczywistości (Voegelin 1991, 49). Są to dla przykładu projekty konstytucji modelowej polis przygotowane przez Platona i Arystotelesa.

Voegelin skwitował Kelsenowską koncepcję normy podstawowej (niem. *grundnorm*) jako: „fetyszyzm”, czyli zjawisko sformalizowanej wiary w legalność, wolnej od jakiegokolwiek substancji, niedopuszczające rozważań na temat prawomocności jako czegoś innego od legalności (Voegelin 1997, 217). Jego zdaniem norma konstytucyjna, która miałaby otrzymywać swoją prawomocność dzięki normie podstawowej, byłaby zupełnie niezwiązana z rzeczywistością, od której otrzymywałaby swoje znaczenie, i nie byłoby żadnego powodu, dla którego ktokolwiek miałby takiej normy przestrzegać (Voegelin 1997, 215–216).

Wydaje się jednak, że Voegelin nie wyczerpał poprzez swoją krytykę esencji normy podstawowej, albowiem H. Kelsen uważał, że „stanowienie i skuteczność są w normie podstawowej uczynione warunkiem obowiązywania”, a samo obowiązywanie oczywiście nie jest równoznaczne ze skutecznością (Kelsen 2014, 323). Voegelinowska krytyka koncepcji Kelsena wpisuje się w ogół występującej u tego myśliciela tendencji do krytykowania wielkich „systemów” w ogólności, a pozytywistycznych i progresywistycznych w szczególności. Pojęcie systemu

w ogóle stoi w opozycji do charakteru pracy samego Voegelina – w „większym stopniu zetetyka i poszukiwacza niż chłodnego badacza” (Czarnecki 2010, 20), którego niewątpliwie charakteryzowała, rozumiana dosłownie, antysystemowość. W jednej z przedwojennych prac napisał wprost, że: „Systemy są zawsze fałszywe. Zawsze łatwo jest wykryć w nich niespójności i skrytykować odsłonięte punkty, takie jak te, które tutaj zidentyfikowaliśmy. System to tylko część garderoby, czasem dobrze skrojone, a czasem źle dopasowane, którego kształt wskazuje na to, co okrywa” (Voegelin 2003, 223).

Interesujące na tym tle jest zagadnienie zmian konstytucji w Austrii po I wojnie światowej. Biorąc pod uwagę przykład Austrii, Voegelin uważał, że według czystej teorii prawa nie ma związku pomiędzy państwem przed rewolucją a państwem po rewolucji, ponieważ nie istnieje prawne kontinuum, które dotyczyłoby ich obu, dla Voegelina byłyby to dwa byty, które mają ze sobą taki związek, jak dwa państwa leżące na różnych kontynentach w odległych od siebie epokach (Voegelin 1997, 214). W 1933 r. w wyniku kryzysu politycznego w ówczesnej Austrii i nieprzewidzianej przez prawo sytuacji (aby wziąć udział w głosowaniu wszyscy trzej przewodniczący niższej izby austriackiego parlamentu opuścili swoje stanowiska) działalność austriackiego parlamentu została sparaliżowana. Ówczesny kanclerz E. Dollfuss stwierdził, że parlament dokonał „samoeliminacji” (niem. *Selbstausschaltung*) i wykorzystując obowiązujące jeszcze z czasów I wojny światowej prawo, rozpoczął rządy za pomocą dekretów z mocą ustawy oraz uniemożliwił ponowne zebranie się parlamentu. W 1934 r., po ledwie pięciodniowej wojnie domowej, austriacki parlament kadłubowy przyjął ustawę zasadniczą, która normowała istnienie nowego państwa: Federalnego Państwa Austriackiego.

Dla Voegelina nowa konstytucja była niemalże czystym przykładem autorytaryzmu poprzez sposób legitymizacji suwerenności, który nie ma miejsca dzięki dynastycznej władzy monarszej lub demokracji (Voegelin 1997, 249). Państwo wykonuje autorską (niem. *urherberschaftlich*) pracę w tworzeniu i utrzymywaniu państwa (Voegelin 1997, 282). Państwo autorytarne jest instytucją, której władza państwowa – jego najwyższy organ: „jest legitymizowany jego autorskimi dążeniami do ustanowienia, zachowania oraz rozwoju państwa” (Voegelin 1997, 338). Voegelin, szukając źródeł, które mogłyby pomóc przy interpretacji omawianego kłopotu państwa austriackiego, sięgnął, na przykład, do Heglowskiej krytyki angielskiego projektu reformy wyborczej z 1831 r. (dokonanej, między innymi, przez odebranie mandatów zgniłym miasteczkom oraz zmianę kryteriów cenzusu majątkowego). Dla Hegla zmiana prawa wyborczego i możliwe uzyskanie praw wyborczych przez część klasy niższej mogło być w przyszłości kołem zamachowym rewolucji, jeśli nowi posłowie ją reprezentujący nie będą odpowiednio temperowani w Izbie Gmin (Hegel 1994, 373). Voegelin dostrzegał w obserwacji Hegla istotną refleksję dotyczącą przyszłych losów pluralistycznych państw partyjnych, w których miałyby się dokonać wchłonięcie państwa przez nowe siły społeczne (Voegelin 1997, 287). *Homines novi* zmieniający oblicze europejskiego

parlamentaryzmu pochodzić będą z drobnomieszczaństwa oraz wyłaniać się z sił wielkowiejskiego proletariatu.

Obserwowane z perspektywy pierwszej połowy XX w. zmiany społeczne oraz towarzyszący im polityczny ferment, zachodzące od czasów nowożytnych, według Voegelina stanowiły wyzwanie dla prób zmian parlamentu. Biorąc pod uwagę przykład Anglii, piastujący swój urząd w drugiej połowie XIX w. premier B. Disraeli uważał, wskazując na reformę prawa wyborczego z 1832 r., iż lepiej byłoby powołać trzecią izbę parlamentu niż przeprowadzać reformę wyborczą, która zniszczyłaby unikalny charakter Izby Gmin (Voegelin 1997, 295). Voegelin mniemał, że polityczna aktywizacja mas społecznych nie powinna dopuszczać ograniczenia reprezentacji w parlamencie mniejszych grup, których interesy mogłyby zostać przyćmione przez skalę ruchu tych pierwszych, toteż postulaty urzędywistnienia powszechności czynnego prawa wyborczego bez reform samego parlamentu nie były, w jego przekonaniu, drogą do uzyskania lepszego modelu reprezentacji społeczeństwa.

Dla Voegelina jedną z przyczyn niepowodzeń demokracji w wielu państwach międzywojennej Europy stanowiła okoliczność, iż władza polityczna nie była reprezentacją narodu, lecz była dzierzona przez grupy przedstawicieli interesów zawodowych, takich jak na przykład przemysłowców, robotników oraz rolników. W ocenie Voegelina takim parlamentem był właśnie parlament austriacki po 1920 r. Dla określenia takiej konstelacji sił politycznych w państwie przywołał on Schmittowską koncepcję pluralistycznego państwa partyjnego, w którym zasiadający w parlamencie przedstawiciele różnych grup społecznych nie są równoważeni przez państwo z jego autorytetem (Voegelin 1997, 325). Dominacja interesów ekonomicznych i partyjnych nie sprzyjała rozważaniu bieżących kłopotów w sposób, który miałby na względzie cały kraj. Zdaniem Voegelina egzystencja polityczna pojedynczego posła była w praktyce zupełnie uzależniona od podporządkowania się partii (Voegelin 1997, 315) „tyrania, najstraszniejsza ze wszystkich” (fr. *la tyrannie, la plus ré doutable de toutes*). „Nikt, kto nie ma w głowie tej frazy, nie może zrozumieć problemu austriackiego parlamentu” (Voegelin 1997, 328).

Dla Voegelina korporacjonizm państwa austriackiego po 1934 r. był jedną z możliwych odpowiedzi na ten problem, która to odpowiedź miała za zadanie uchronić państwo przed ruchami totalitarnymi, walką klas i możliwą monopolizacją reprezentacji w parlamencie przez największe grupy wyborców (Voegelin 1997, 308). Widoczna jest w *The Authoritarian State* pewna inspiracja myślą polityczną austriackiego filozofa Othmara Spanna, który w tym samym czasie co Voegelin również opowiadał się za reformą austriackiego parlamentu w kierunku korporacjonizmu (Petropulos, Weiss 2003, 2). Zgodnie z konstytucją austriacką z 1934 r. Austria była „Państwem Stanowym” (niem. *Ständestaat*), cztery organy doradcze (tzw. Rady zajmujące się kolejno materiami: państwa, kultury, ekonomii oraz poszczególnych części federacji) miały opiniować ustawy oraz wyłaniać spośród siebie członków parlamentu. Dotychczasowo istniejące partie

polityczne zostały rozwiązane. Należy dodać, że pomimo przepisów konstytucji, które w swoim dziele Voegelin poddał skrzętnej analizie, w praktyce po 1934 r. parlament i rady nie odgrywały prawie żadnej roli (Czerwińska-Schupp 2012, 95–96). Nigdy też nie doszło do wyborów nowego prezydenta zgodnie z procedurami przewidzianymi w nowej konstytucji, urząd ten aż do zajęcia Austrii przez Rzeszę Niemiecką pełnił dotychczasowy prezydent, wybrany na urząd w 1928 r.

Wiele dość demokratycznych instytucji prawnych, które istniały w konstytucji Federalnego Państwa Austriackiego, tak jak chociażby instytucja referendum, nigdy nie doczekało się zastosowania w krótkim, 4-letnim żywocie tegoż państwa. Bez wątpienia najsilniejszą pozycję w państwie zajmował kanclerz sprawujący faktycznie autorytarną władzę. Taka przewaga władzy wykonawczej nad parlamentem, a w praktyce daleko sięgająca kontrola parlamentu przez władzę wykonawczą, była przez Voegelina określona jako rząd autorytarny (Voegelin 1997, 305). Biorąc pod uwagę ogół myśli filozoficzno-prawnej Voegelina, warto zauważyć, że ma ona pewne wyraźne konotacje z problemami podejmowanymi przez C. Schmitta. Obaj uczeni obrali za przedmiot swojej krytyki liberalną, parlamentarną demokrację okresu międzywojennego. Dla pierwszego z nich była to demokracja państwa austriackiego, dla drugiego weimarskich Niemiec, obaj występowali także przeciwko czystej teorii prawa H. Kelsena. Obydwaj myśliciele doświadczyli okresu społecznych niepokojów i chaosu po zakończeniu I wojny światowej, które nierzadko przybierały krwawy charakter, szczególnie w sferze polityki. Bez wątpienia okoliczności, w jakich znajdowały się wówczas Austria i Niemcy – państwa o napiętych stosunkach wewnętrznych, zagrożone przez widmo rewolucji – skłaniały ich do filozoficzno-prawnej krytyki i refleksji nad instytucjami państwa.

Z drugiej strony inaczej sytuowały się ich sympatie polityczne. E. Voegelin w okresie poprzedzającym jego ucieczkę z Austrii sprzyjał partii socjaldemokratycznej, a następnie austriackiej, przedwojennej chadecji (Weinzierl 1997, 27). C. Schmitt w ostateczności (powodowany, rzecz sporna, być może oportunizmem) związał się z NSDAP. Tymczasem E. Voegelin od samego początku był zażartym wrogiem niemieckiego narodowego socjalizmu, toteż po zajęciu Austrii przez Rzeszę Niemiecką sprzedaż jego książki *The Authoritarian State* została zakazana (Weiss 1997, 1), a sam Voegelin uciekł z Austrii do Anglii, a następnie wyemigrował do Stanów Zjednoczonych, gdzie zmarł w 1985 r. Voegelin powoływał się w swojej wczesnej twórczości na prace C. Schmitta, mając raczej pozytywne zdanie na temat części rezultatów jego badań. Dla przykładu Voegelin dość przychylnie oceniał książkę C. Schmitta *Nauka o konstytucji*, której recenzję napisał w 1931 r. Voegelin podzielał pewne przekonania właściwe dla Schmitta, uważał np., że: „nie istnieje zamknięty system konstytucyjny o czysto normatywnym charakterze”, a treść norm konstytucyjnych jest zależna od politycznej i społecznej sytuacji okresu ich powstania (Voegelin 2001a, 44) oraz wskazywał na słuszny, jego zdaniem, brak metodologicznej izolacji

jurysprudencji od empirycznej rzeczywistości zjawisk społecznych (Voegelin 2001a, 45). W treści swojej recenzji Voegelin brał także pod uwagę pewne elementy myśli Schmitta, które, jego zdaniem, nie były wystarczająco przekonujące. Dla przykładu stwierdził, że autor *Nauki o konstytucji* w pewnych obszarach swoich dociekań ma „immanentystyczny punkt widzenia”, traktując niektóre kwestie teoretyczne tylko przy użyciu języka idei politycznych, tam, gdzie jego zdaniem należałoby spojrzeć na pewne zagadnienia w szerszym, filozoficznym kontekście (Voegelin 2001a, 63). Choć, co zostało zauważone wcześniej, Voegelin zapewne poparłby samo użycie wiedzy z zakresu nauk politycznych do interpretacji tekstów prawnych.

Kelsen podobnie jak Voegelin nie został na okres wojny w Austrii, lecz wyemigrował do Szwajcarii, a następnie do USA. Powojenny kontakt obu uczonych nie miał jednak zbyt kordialnego charakteru. Przykrą wydaje się być uwaga, że intensywne różnice zdań w ostateczności doprowadziły do braku dalszej relacji (Weinzierel 1997, 30). Kelsen po wojnie odniósł się do twórczości Voegelina – napisał recenzję książki *Nowa nauka polityki* (pracy, która może być interpretowana jako filozoficzny manifest myśliciela) zatytułowaną *Krucjata przeciw pozytywizmowi*. Kelsen podniósł w niej typowe dla pozytywisty argumenty, zarzucając Voegelinowi podporządkowanie nauki teologii i spekulacjom metafizycznym (Kelsen 2010, 149–152), które, w jego ocenie, są oczywiście szkodliwe dla nauki. O ile sam H. Kelsen starał się unikać w swoim głównym dziele merytorycznie wątpliwych, jego zdaniem, porównań, to uczynił w nim kilka analogii teologicznych. Stwierdził dla przykładu, iż „droga od prawdziwej nauki do natury uwolniona zostaje dopiero przez panteizm” identyfikujący Boga ze światem, na podobieństwo tego jak czysta nauka prawa identyfikuje państwo z pozytywnym porządkiem prawnym (Kelsen 2014, 447). Według A. Górniszewicza taki panteizm miał być dla H. Kelsena przesłanką nauki wolnej od metafizyki, a także eliminować moc suwerena – istniejącego jako coś niezależnego od pozytywnego porządku prawnego (Górniszewicz 2016, 104).

Można zaznaczyć, że na tym tle lepiej wypadł stosunek Voegelina do pracy H. Arendt. Voegelin recenzował słynną pracę niemieckiej autorki *Korzenie totalitaryzmu*. Dzieło ocenił w gruncie rzeczy pozytywnie, choć podnosił w niej zarzuty dotyczące intelektualnego warsztatu myślicielki, szczególnie podłóża teoretycznego (Borycki 2015, 219). Biorąc pod uwagę jedną z prac Voegelina pt. *Hitler i Niemcy*, można w obu dziełach zauważyć pewne podobieństwa. Dla przykładu, bardzo silne akcentowanie roli antysemityzmu w rozwoju ruchu narodowo-socjalistycznego. Według A. Wielomskiego stawianie przez Voegelina tezy, iż narodowy socjalizm był ideologią, która nie była w historii Niemiec przypadkiem, a dotychczasowe losy narodu niemieckiego były wręcz „preludium do holocaustu” do Voegelina, ze względu na przypisywane mu afiliacje światopoglądowe, po prostu „nie pasuje” (Wielomski 2010, 53), ponieważ Voegelin określony przez A. Wielomskiego jako „kulturowy i polityczny konserwatysta”,

głosił tezę o prekursorskiej wobec totalitaryzmu „całej tradycji narodowej i religijnej społeczności”, z której sam się wywodził, co zarazem miało być powodem słabego odbioru książki w Niemczech (Wielomski 2010, 53–54).

Omawiane dzieło E. Voegelina można interpretować jako próbę przedstawienia okoliczności konsolidacji państwa narodowego w okolicznościach odmiennych od tych, jakie występowały w czasach nowożytnych. Voegelin, opisując krystalizację późnośredniowiecznego i nowożytnego państwa narodowego, zazwyczaj przedstawiał je jako zjawisko, któremu towarzyszył religijny ferment (Voegelin 2001, 26), który w świecie anglosaskim ostatecznie doprowadził do przewagi ideologii liberalnej jako próby rozwiązania konfliktów religijnych w społeczeństwie. W przypadku austriackim powstanie nowego państwa zbiegło się w czasie z napięciami ideologicznymi i etnicznymi. Voegelin nie był usatysfakcjonowany postawą zwycięskich mocarstw wobec pokonanych Austro-Węgier – uważał, że upadek suwerennej monarchii i pojawienie się w jej miejsce nowych państw były cofnięciem się z osiągniętego już poziomu zorganizowania ponadnarodowego. Voegelin przypuszczał, że wielonarodowe imperium Austro-Węgry mogłyby pokojowo ewoluować w stronę państwa federalnego (Voegelin 2000a, 70). Biorąc pod uwagę czynnik międzynarodowy, niemiecki filozof z jednej strony krytykował „szaleństwo” wprowadzania liberalnego modelu państwa narodowego do krajów, których społeczeństwa takiego nie wypracowały, podając za przykłady Niemcy i Austrię po I wojnie światowej (Voegelin 2000, 96). Z drugiej strony wskazywał na konieczność wyraźnego oporu, jaki państwa demokratyczne powinny postawić państwom przejętym przez siły gnostyckie i totalitarne, opisując, w jak łatwy sposób spora część Azji po II wojnie światowej znalazła się za „bambusową kurtyną” (Voegelin 1992, 156–157).

Choć nie wszystkie twierdzenia Voegelina odnoszące się do przedwojennej Austrii okazały się w zupełności słuszne, dla przykładu w czasie konferencji w Paryżu w 1937 r. wyraził przekonanie, że Austria w najbliższym czasie, w związku z wyraźną konsolidacją sił wewnętrznych nie zniknie z mapy Europy (Voegelin 1997, 379), to ogólnie rzecz biorąc, raczej nie uległ zmianie jego pogląd dotyczący obrony państwa przed siłami, które, jego zdaniem, szczególnie mu zagrażały. To przekonanie wyraził w pracy *Nowa nauka polityki* w następujących słowach: „Rząd demokratyczny nie powinien być współwinnym własnego zniszczenia, pozwalając na niezwykle rozkwit ruchów gnostyckich (...) jeżeli to konieczne, winien pokonać przeciwnika, złamać literę konstytucji, aby zachować jej ducha” (Voegelin 1992, 134). W okresie międzywojennym dla Voegelina dopuszczalną opcją, która postawiłaby tamę ruchom totalitarnym i jednocześnie stanowiła obronę demokracji, był autorytaryzm (Weinzierel 1997, 27). W przypadku austriackim – państwa parlamentarnej demokracji, które w ocenie Voegelina nie wykształciły jeszcze w dostatecznym stopniu politycznego podmiotu zbiorowego, do którego w swojej treści odnosiłaby się konstytucja z 1920 r., tj. *Bundesvolk* (Voegelin 1997, 243) reprezentowany przez Front Ojczyźniany. Niestety, w 1939 r. Voegelin stwierdził, już

po zajęciu Austrii przez hitlerowskie Niemcy, że istniejące przed aneksją Federalne Państwo Austriackie zbyt łagodnie obchodziło się z opozycją komunistyczną i narodowosocjalistyczną. Przebywający wtedy już w USA autor przedstawił proces, dzięki któremu państwo niemieckie dokonywało osłabiania państwa austriackiego finansowo i organizacyjnie, wspomagając grupy austriackiego elektoratu i dokonując jego „radykalizacji” (Voegelin 2000a, 21–22), co przypieczętowało burzliwy dla Austrii bieg wydarzeń.

BIBLIOGRAFIA

- Borycki, Tomasz. 2015. „Spór o korzenie nazizmu. Hannah Arendt i Erica Voegelina koncepcje źródeł zjawiska”. *Argument* 5: 211–227.
- Chignola, Sandro. 1999. „«Fetishism with the Norm» and Symbols of Politics. Eric Voegelin between Sociology and «Rechtswissenschaft»” (1924–1938). *Occasional Papers* 10: 5–70.
- Chrząszcz, Bartosz. 2021. „Carl Schmitt wobec koncepcji państwa prawa. Krytyka liberalizmu na tle sporu z Hansem Kelsenem”. *Pro Fide Rege et Lege* 85: 87–109.
- Czarnecki, Michał. 2010. „Eric Voegelin oczami krytyków i komentatorów”. W *Problem ładu politycznego. Eseje o myśli Erica Voegelina*. Red. Agata Miętek, Michał J. Czarnecki. Warszawa: Teologia Polityczna.
- Czerwińska-Schupp, Ewa. 2012. „Faszyzm austriacki (1934–1938) – założenia filozoficzno-ideowe, ustrojowe i praktyka polityczna”. *Filozofia Publiczna i Edukacja Demokratyczna* 2: 87–100. <https://doi.org/10.14746/fped.2012.1.2.5>
- Dobrowolska, Karolina. 2013. „Uczeń kontra nauczyciel: o polemice Erica Voegelina z myślą Hansa Kelsena”. *Przegląd Prawniczy Uniwersytetu Warszawskiego* 1–2: 118–128.
- Górnisiewicz, Arkadiusz. 2016. „Nauka o państwie a teologia w ujęciu Hansa Kelsena”. *Politeja* 45: 87–107.
- Hegel, Georg. 1994. *Ustrój Niemiec i inne pisma polityczne*. Warszawa: Spacja.
- Kelsen, Hans. 2010. „Krucjata przeciwko pozytywizmowi”. W *Problem ładu politycznego. Eseje o myśli Erica Voegelina*. 143–168. Red. Agata Miętek, Michał J. Czarnecki. Warszawa: Teologia Polityczna.
- Kelsen, Hans. 2014. *Czysta teoria prawa*. Warszawa: Wolters Kluwer.
- Petropulos, William. Gilbert Weiss. 2003. „Editors’ Introduction”. W *The Collected Works of Eric Voegelin, Volume 32: The Theory of Governance and Other Miscellaneous Papers, 1921–1938*. Red. William Petropulos, Gilbert Weiss. Columbia: University of Missouri Press.
- Voegelin, Eric. 1991. *The Nature of Law and Related Legal Writings*. Baton Rouge: Louisiana State University Press.
- Voegelin, Eric. 1992. *Nowa nauka polityki*. Warszawa: Fundacja ALETHEIA.
- Voegelin, Eric. 1997. *The Collected Works of Eric Voegelin, Volume 4: The Authoritarian State: An Essay on the Problem of the Austrian State*. Columbia: University of Missouri Press.
- Voegelin, Eric. 2000. *The Collected Works of Eric Voegelin, Volume 11: Published Essays, 1953–1965*. Columbia: University of Missouri Press.
- Voegelin, Eric. 2000a. *The Collected Works of Eric Voegelin, Volume 10: Published Essays, 1940–1952*. Columbia: University of Missouri Press.
- Voegelin, Eric. 2001. *The Collected Works of Eric Voegelin, Volume 9: Published Essays, 1934–1939*. Columbia: University of Missouri Press.
- Voegelin, Eric. 2003. *The Collected Works of Eric Voegelin, Volume 7: Published Essays, 1922–1928*. Columbia: University of Missouri Press.

- Weinzierel, Erika. 1997. „Historical Commentary on the Period”. W *The Collected Works of Eric Voegelin, Volume 4: The Authoritarian State: An Essay on the Problem of the Austrian State*. Columbia: University of Missouri Press.
- Weiss, Gilbert. 1997. „Editor’s Introduction”. W *The Collected Works of Eric Voegelin, Volume 4: The Authoritarian State: An Essay on the Problem of the Austrian State*. Red. Gilbert Weiss. Columbia: University of Missouri Press.
- Wielomski, Adam. 2010. „Eric Voegelin wobec narodowego socjalizmu. Próba filozoficzno-religijnej interpretacji zjawiska”. *Acta Universitatis Wratislaviensis. Studia nad Faszyzmem i Zbrodniami Hitlerowskimi* 32: 33–54.